

УДК 282 (091) (477)

Бойко Р. Ю.,
викладач кафедри релігієзнавства Національного університету “Острозька академія”

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ПІДПІЛЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1950-Х РР.

У статті розглядається підпільна діяльність греко-католиків у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. у західних областях УРСР. До уваги беруться проведення підпільних греко-католицьких богослужінь, відносини греко-католиків із православними, поширення протестів проти підпільного становища греко-католицької церкви, антирадянська діяльність.

Ключові слова: греко-католики, богослужіння, православ'я, протести, антирадянська діяльність.

Особенности становления греко-католического подполья во второй половине 1940-х – первой половине 1950-х гг.

В статье рассматривается подпольная деятельность греко-католиков во второй половине 1940-х – первой половине 1950-х гг. Во внимание принимаются проведение подпольных греко-католических богослужений, отношения греко-католиков с православными, распространение протестов против подпольного положения греко-католической церкви, антисоветская деятельность.

Ключевые слова: греко-католики, богослужения, православие, протесты, антисоветская деятельность.

Features of becoming of greco-catholic underground are in the second half of 1940- – first half 1950.

The article deals with underground activity of Greek Catholics in the middle of 1940s – middle 1950s. The conducting of underground Greek Catholic divine services, relations of Greek Catholics with Orthodoxies, distribution of protests against underground position of the Ukrainian Greek Catholic church, anti-Soviet activity.

Keywords: Greek Catholics, divine services, Orthodoxy, protests, anti-Soviet activity.

Як відомо, 1946 року на Львівському соборі була ліквідована Українська Греко-Католицька церква (далі – УГКЦ). Церква на довгі чотири

десятиліття змушена була функціонувати підпільно аж до легалізації у 1989 році. Для історичної науки важливим і водночас малодослідженим залишається формування підпільної структури УГКЦ в умовах арештів, переслідувань греко-католицьких священиків, ліквідації греко-католицьких монастирів у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. Історичні дослідження, пов'язані зі становленням підпільної мережі Греко-Католицької церкви у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. дозволяють також пролити світло на особливості протидії греко-католиків релігійній політиці радянської влади у другій половині 1950-х – першій половині 1980-х років.

Досліджень, пов'язаних із формуванням підпільної структури Української Греко-Католицької церкви у вказаний період бракує. Детально, з використанням архівних матеріалів, розглянуто формування нелегальної мережі церкви у монографіях В. Пашенка [16, 17, 18]. У дослідженнях, проте, досить мало уваги приділяється аналізу форм підпільної діяльності греко-католиків. У дослідженні Я. Стоцького [20] формування підпільної мережі УГКЦ розглядається лише у контексті Тернопільської області. У загальному контексті проблема становлення підпільної мережі УГКЦ розглядається у дослідженнях В. Барана [4], П. Бондарчука [5], Б. Боцюрківа [6], О. Лисенка [13], В. Марчука [14].

Таким чином, метою статті є висвітлення підпільної діяльності греко-католиків у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. як прояв протидії релігійній політиці радянської влади у західних областях УРСР.

Після ліквідації УГКЦ було заборонено проведення будь-яких релігійних обрядів, релігійних служб за греко-католицьким обрядом. У таких умовах греко-католицьке духовенство мусило докладати зусиль для свого збереження в підпільних умовах.

Ще до початку репресій проти Греко-Католицької церкви архієреї розуміли, що їм належить подбати про своїх наступників. Тому до початку репресій, щоб церква не залишилася без ієрархів, їх призначали або висвячували таємно. Так, митрополитом Й. Сліпим було висвячено 4-х екзархів, а Станіславським єпископом Г. Хомишиним до свого арешту висвячено 3-х єпископів-помічників [16, с. 136]. Подібна ситуація відбувалася на Закарпатті, де висвяченням єпископів займався Т. Ромжа. Ним був висвячений єпископ О. Хіра. Він розпочав свою діяльність капеланом єпископської резиденції, одночасно виконуючи обов'язки архіваріуса [19].

Проте греко-католицькі архієреї були заарештовані у квітні 1945 р.; багато із них відійшли у небуття. Ще перед судовим процесом помер

єпископ Г. Хомишин, напередодні 1947 р. – перемишльський єпископ Й. Коциловський. В 1949 р. на засланні загинув єпископ М. Будка. Таким чином, кінець 1940 – початок 1950-х рр. виявився найважчим періодом в діяльності УГКЦ. Про це можна говорити тому, що легальна структура церкви була повністю зруйнована арештами, примусовим запровадженням російського православ'я, репресіями проти нескореного духовенства.

Варто відмітити, що ніхто із чернецтва не зрікся свого попереднього змісту життя, а лише пристосував його до нових обставин. Цим можна стверджувати про наявність у західних областях України підпільної мережі Української Греко-Католицької церкви.

Підпільні священики діяли на території поширення УГКЦ. Наприклад, в 1949 році у селах Гриневичі, Шумляни, Жуків Бережанського району Тернопільської обл. проводив відправи “невозз'єднаний” монах П. Савицький, в селах Надрічне і Урмань – В. Пришляк, в с. Пліхів і Краснопуццани – монах Криницький [20, с. 72]. Православні священики у кінці 1940 – на початку 1950-х рр. вказували на те, що в селах, де розташовані їх парафії, часто приходять проводити греко-католицькі богослужіння “невозз'єднані” священики. Так, православний священик І. Мороко із с. Нижбірки Гусятинського р-ну Тернопільської обл. вказував, що в с. Васильків із Чорткова приходять священики Коржинський і Павлик. В Бережанському районі (Тернопільська обл.) також проводили богослужіння і відправи в помешканнях невозз'єднані греко-католицькі священики [20, с. 73]. Всього ж, за даними П. Пруселіса, на 1 липня 1950 року в області залишилося 11 підпільно діючих священиків [2, арк. 61].

У Львівській області до початку 1953 року діяло 50 невозз'єднаних церков. Віруючі не бажали возз'єднуватися із православною церквою, так як заявляли, що мають свого священика. Тим більше, що приміщення церков вірні власним коштом відремонтували, сплачували податки, тож працівники влади не мали до них претензій [1, арк. 26]. Це теж підтверджує те, що греко-католики не бажали переходити до православ'я. Очевидно, самі представники місцевої влади ставилися до цього лояльно або принаймні вдавали, що не помічають діяльності невозз'єднаних священиків.

Після Львівського собору тривала підпільна діяльність греко-католицьких монастирів. Наприклад, аж до 1954 року лише у Львівській області проживало 75 ченців та 170 черниць [12, с. 195]. Аналогічною ситуація була в інших “греко-католицьких” областях. Уповноважений ради у справах РПЦ в УРСР Г. Корчевий у звіті про виконану роботу у 4 кварталі 1950 р. зазначав, що значна частина греко-католицьких

священиків, які перейшли на бік православ'я, не вводила православні обряди. Віруючі не реагували на запровадження православних обрядів. Уповноважений пояснював це впливом “українських буржуазних націоналістів” [16, с. 137-138]. Тому протягом лише 1950 р. Львівським обласним управлінням МДБ було заарештовано 35 священиків [16, с. 1338]. Немає сумнівів, що такі арешти відбувалися і в інших областях Галичини та на Закарпатті. Причому багато священиків очікували “приходу американців” у 1950 р., тому вони заявляли вірним, які перейшли у православ'я, що потрібно перехреститися за греко-католицьким обрядом, бо “американці заберуть і православні церкви” [16, с. 138].

У кінці 1940-х – на поч. 1950-х рр. траплялися випадки агітації проти православ'я. Про це часто інформували уповноважених у справах РПЦ православні священики. Так, православний священик М. Рокицький із с. Черняхів-Руський Велико-Бірського р-ну Тернопільської обл.) вказував, що дочка “невозз'єднаного” священика Кравчука приїжджала в с. Великі Бірки, проводила з-поміж іншого пропаганду проти православної церкви [20, с. 73].

Віруючі УГКЦ неохоче сприймали православ'я. В інформаційному звіті уповноваженого Ради у справах РПЦ К. Куліченка вказувалось, що “колишнє” духовенство авторитетне. Православне духовенство ж авторитетом не користується. До нього віруючі відносяться з недовірою, висповідатися надають перевагу в церкві, в котрій нелегально служить греко-католицький священик [20, с. 117]. Були випадки, коли віруючі не бажали ходити в церкви, де служив православний священик, воліючи відвідувати підпільні греко-католицькі відправи. Наприклад, призначений в 1948 р. в с. Клювинці Копичинецького району Тернопільської обл. священик прослужив там 2 місяці і змушений був перейти в інше село, оскільки віруючі його бойкотували, не ходили в церкву і називали його “московським попом” [20, с. 122]. Подібну позицію займали віруючі сіл Трибухівці, Цвітова, Медведівці, Новоставці, Пилява цієї ж області. Вони не хотіли “утримувати чужого їм вірою православного священика” [20, с. 117]. Тому греко-католики активно брали участь в підпільних богослужіннях як у себе вдома, так і в помешканнях віруючих. За інформацією уповноважених у справах РПЦ, на середину 1950 р. у Тернопільській обл. нараховувалось 10 підпільно діючих греко-католицьких священиків; на кінець 1949 р. в області було 66 незареєстрованих церков [20, с. 122-123]. Там священики і проводили свої відправи. Самі віруючі таємно чи напівлегально збиралися на самостійні богослужіння навіть без священика [20, с. 124]. Частим було здійснення підпільних обрядів.

У Львівській області ситуація була подібною: у с. Глиняни, де побував Уповноважений, в одній церкві “... від початку до кінця смердить (так у тексті. – Авт.) українсько-буржуазним націоналізмом і греко-католицизмом, на стіні церкви... висить портрет А. Шептицького, під час процесій носили [хрест] в руках, на якому великими буквами було написано: “Господи, ти спас нас, спаси і Україну...” [7, арк. 78]. Те ж саме зазначав і Уповноважений Ради у справах РПЦ у 1949 р. Уповноваженого непокоїло, що майже у всіх сільських церквах ніякого очищення від греко-католицьких обрядів не відбувається, православну ієрархію не згадують, а образ Йосафата зняли лише декілька церков... [8, арк. 7]

“Возз’єднане духовенство” повільно запроваджувало православні релігійні обряди. Більше того, від служіння РПЦ почала відмовлятися деяка частина священиків, котрі раніше “возз’єдналися” з цією церквою. Таким був, наприклад, греко-католицький священик В. Баран [20, с. 117-118]. На нараді єпископів західних областей УРСР, присвяченій 5-й річниці Львівського собору (1951) зазначалося зокрема, що на Львівщині православну ієрархію під час богослужінь згадували лише в 40% храмів, в 30% вона поминалася невиразно. Повільно відбувся перехід до православ’я у Станіславській обл. [16, с. 139-140]. Уповноважений Ради у справах РПЦ по Львівській області Вишневський вказував, що є такі священики, котрі не лише не запроваджують православний обряд, а й притримуються суто католицьких обрядів, що не є обов’язковими навіть у греко-католицькій церкві. Наприклад, священик села Малковичі Городоцького району Мандзеватий “... улаштував у своїй церкві святкування римо-католицького свята “Боже тіло” [11, арк. 25]. У Пустомитівській районі Львівської області священики Божейко і Лящук здійснювали римо-католицький обряд обнесення навколо церкви дарів [11, арк. 25]. Уповноважені звертали увагу навіть на такі “дрібниці”, як різдвяні Богослужіння, точніше, час їх проведення – напередодні Різдва чи у день свята, святкування Великодня, Вербної неділі тощо [11, арк. 35].

Греко-католики також нелегально проводили богослужіння. У травні 1951 року в Тернопільській обл. була викрита група греко-католиків, під керівництвом М. Галабурди, котрі проводили релігійні служби. Група щовечора проводила молитовні зібрання, священики хрестили по хатах дітей [3, арк. 12]. У першій половині 1950-х рр., судячи із повідомлень Уповноваженого Ради у справах релігій, реєструвалися випадки нелегального проведення греко-католицьких богослужінь. Уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Вишневський звертав увагу на те, що у II півріччі 1954 році у Львівській області реєструвалися

невозз'єднані церкви (головним чином у Великомоствовському і Підкарпатському районах). Уповноважений також наголошував увагу республіканського керівництва на тому, що у вказаних районах активну підпільну діяльність вели священники Гончар, Пасіка. Причому віруючі "... зізнались, що Пасіка дав їм установку ні в якому разі не возз'єднуватись і зробити вигляд, що церква їх зовсім не цікавить, а про подальшу долю церкви він візьме турботу на себе. Цим п. Вишневський пояснював, чому в цих районах області залишилося 5 невозз'єднаних церков.

До зазначеного слід додати, що, помалу оговтуючись від удару, завданого радянською владою ліквідацією Греко-Католицької церкви під час Львівського собору 1946 р, греко-католицьке духовенство починало активніше відстоювати свої права. Фактично з II половини 1946 рр. розпочалася петиційна кампанія, яка тривала до проголошення легалізації УГКЦ у 1989 р. Листи-протести направлялися на адресу вищого партійного керівництва, урядів СРСР та УРСР, засобів масової інформації і навіть міжнародних організацій. Наприклад, лише за червень-липень 1952 року лише зі Львівської області до державних, партійних органів віруючими було направлено більше 320 листів [10, арк. 82].

Цим можна стверджувати, що практично на кінець 1940-х рр. греко-католики розпочали протидію релігійній політиці Радянської держави і внесли помітний внесок у формування антирадянської опозиції в суспільстві західних областей України. На початку 1950-х рр. греко-католики перетворювалися на силу, здатну протидіяти антирелігійній політиці радянської влади. Наведені факти свідчать, що греко-католики пристосовувались до нового, радянського порядку, ставилися до нього формально, не змінюючи змісту релігійних вірувань, підлаштовувались під реальний стан справ – діяльності у підпіллі. І це не зважаючи на те, що, за словами Уповноваженого, формально усі церкви вважаються російськими православними, а фактично у багатьох колишніх греко-католицьких церквах не було нічого православного, за винятком того, що під час богослужіння не згадували Папи Римського [16, с. 127].

Греко-католики відправляли свої служби переважно вночі або вранці, за щільно зачиненими дверима та заштореними вікнами. Кількість віруючих на цих відправах була незначною – в основному до кількох десятків осіб. Причому те що церква знаходилася у "катакомбах", віруючі розглядали як випробування, дане Богом [20, с. 131-132].

Частими були випадки, коли греко-католики задовольняли свої релігійні потреби у римо-католицьких костьолах, де таємно були присутні священники УГКЦ, які здійснювали Тайни сповіді та евхаристії для віруючих. Це ще більше зміцнювало підпільну структуру УГКЦ. Згур-

тованість віруючих зміцнювала також і щонедільна літургія св. Івана Золотоустого, яка транслювалася по Радіо “Ватикан” [20, с. 131-132].

Починають поширюватися перші прояви антирадянської діяльності віруючих та священників. У 1949 році греко-католицькому священнику Ю.Бачинському інкримінували свідчення їздового ліспромгоспу, котрому отець нібито говорив, що вже восени 1949 р. Англія, Франція, Америка почнуть війну проти СРСР [15]. Слід відмітити, що подібні настрої про нібито швидкий початок нової війни у кінці 1940-х – на початку 1950-х рр. були досить розповсюдженими. Протягом другої половини 1940-х рр. священник Ширецької (Львівська обл.) церкви зберігав у себе антирадянську літературу та проводив серед віруючих антирадянську діяльність [9, арк. 32]. Священник Гуменецької (Львівська обл.) церкви С. Мандзик теж проводив серед віруючих антирадянську діяльність [9, арк. 32]. Антирадянську діяльність серед віруючих проводив священник Добрянської церкви М. Бублик. За це, а також за те, що зберігав у церкві тризуб, був заарештований у березні 1950 р [9, арк. 32].

Значно пожвавішали протести віруючих. З 1953 р. – року смерті Й. Сталіна – почали з’являтися скарги віруючих в органи місцевої влади з приводу закритих культових споруд, відібраних раніше у греко-католиків, прохання віруючих відкрити у їхньому селі греко-католицьку церкву і дозволити там служити греко-католицьким священникам. Одне з подібних прохань відноситься до 1953 р. від віруючих с. Немчя Підкаміньського району Львівської області [16, с. 143]. Невоз’єднаний священник Ляшук (с. Дуб’є Заболотцівського району Львівської обл.) в заяві на ім’я Верховної Ради УРСР просив відкрити у селі греко-католицьку церкву [16, с. 143-144]. Заяви від віруючих з проханням відкрити в селі греко-католицьку церкву надходили і від віруючих Дрогобицької і Станіславської областей.

Таким чином, на початку 1950-х рр. Греко-Католицька церква значно активізувала свою підпільну діяльність. Ставало очевидним, що вона поступово оговтувалася від удару, якого було завдано радянською владою в 1946-1949-х рр. (арешти греко-католицьких священників, заборона офіційної діяльності церкви на Львівському соборі 1946 р. та знищення її мережі протягом 1946-1949-х рр.) З початку 1950-х рр. Греко-Католицькій церкві доводилося пристосовуватись до підпільної діяльності. Переходячи у підпілля, церква поступово відновлювала свої структури. Це виявлялося у підпільному проведенні греко-католицьких богослужінь діяльністю священників, які не перейшли у православ’я або перешли формально, і надалі дотримуючись греко-католицької віри. Відновлювалася нелегальна діяльність греко-католицьких монастирів

та церковних братств. Цим самим починалася її нова сторінка історії.

Отже, протягом другої половини 1940-х – першої половини 1950-х рр. на території західних областей України відбувалося становлення греко-католицького підпілля. Основними формами діяльності греко-католиків у вказаний період були:

- проведення підпільних греко-католицьких богослужінь;
- несприйняття православ'я окремими підпільними греко-католицькими священиками;
- поширення листів-протестів проти нелегального становища УГКЦ;
- поширення підпільними греко-католицькими священиками анти-радянських висловлювань.

Дослідження підпільної діяльності греко-католиків у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. є важливими для з'ясування особливостей нелегальної діяльності греко-католиків у пізніший період – М. Хрущова та Л. Брежнєва. Тому дана стаття є складовою досліджень діяльності греко-католиків у післявоєнний період у західних областях України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архіви Уповноваженого Ради у справах РПЦ. – Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 20.
2. Архів Уповноваженого Ради у справах релігій. – Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 1784.
3. Архіви Уповноваженого Ради у справах релігій. – ДАТО. – Ф. 3239сч. – Оп. 2с. – Спр. 14.
4. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.) / Баран В., Даниленко В. – К.: ВД “Альтернативи”, 1999. – 304 с.
5. Бондарчук П. Релігійна політика в Україні (середина 1940-х початок 1950-х рр.) / П. Бондарчук // Український історичний збірник. – Вип. 9. – К.: НАН України, Інститут історії України, Рада молодих вчених, 2006. – С. 260-270.
6. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька церква в катакомбах (1946-1989) (Ковчег: Збірник статей з церковної історії) / Б. Боцюрків. – Ч. 1. – Львів, 1993. – С. 113-152
7. Документи Уповноваженого Ради у справах релігійних культур при Раді Міністрів СРСР по Львівській області. – ДАЛО. – Ф. 1332. – Оп. 2. – Спр. 15.
8. Інформаційні звіти і доповіді Уповноваженого Ради у справах РПЦ за 1949 рік. – ДАЛО. – Ф. 1332. – Оп. 2. – Спр. 17.
9. Інформаційні звіти за 1951 рік. – ДАЛО. – Ф. 1332. – Оп. 2. – Спр. 19
10. Інформаційні звіти Уповноваженого Ради у справах релігійних культур за 1953 р. – ДАЛО. – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 21.

11. Інформаційні звіти за 1955 рік. – ДАЛО. – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 23.
12. Кияк С. Р. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія / С. Р. Кияк. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2006. – 632 с.
13. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні, 1943-1946 [Текст] / О. Є. Лисенко. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 404 с.
14. Марчук В. УГКЦ в 1945-1987 рр. В. Марчук // Україна: культура спадщина, національна свідомість, духовність. – Вип. 7. – 2000. – С. 550-562.
15. Невідомі люди з відомими прізвищами: священники Ромжа та Бачинські [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mysite.com.ua>
16. Пашенко В. Греко-католики в Україні / В. Пашенко. – Полтава : [б.м.в.], 2002. – 640 с.
17. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. / В. Пашенко – Полтава : [б.м.в.], 2001. – 354 с.
18. Пашенко В. Православна церква в тоталітарній державі / В. Пашенко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 631 с.
19. Подоляк Л. Священник-мер та священник-викладач. Батько та син Ортутаї [Електронний ресурс] / Л. Подоляк. – Режим доступу : <http://www.mysite.com.ua>.
20. Стоцький Я. Греко-католицька церква та релігійна ситуація на Тернопільщині (1946-1989 рр.) / Ярослав Стоцький. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003.- 432 с.